

บทสังเคราะห์มิติเชิงซ้อนเศรษฐกิจชุมชนและ สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำปากพนัง^๑

วสไทย ศิริสารัตติก^๒

เศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง: บทนำ

วิกฤตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๐ ช่วยส่งเสริมให้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนได้รับการกล่าวขานถึงอย่างกว้างขวางในสังคมไทย และเข้ามาเบียดแทรกแย่งพื้นที่แนวคิดกระแสหลักในการพัฒนาประเทศไว้ได้ส่วนหนึ่ง พร้อมกับได้ขยายพรมแดนความรู้ดั้งเดิมให้กลายเป็นความรู้ที่ร่วมสมัยโดยกระบวนการท้องถิ่นวิวัฒน์ (Localization)

เศรษฐกิจชุมชนถูกสร้างให้เป็นทางเลือกที่จะเข้ามาช่วยกอบกู้วิกฤตเศรษฐกิจของประเทศ ผ่านงานวิจัยโดยนักวิชาการ ผ่านการแลกเปลี่ยนระหว่างปราชญ์ชาวบ้าน ผ่านเวทีชาวบ้าน ผ่านนโยบายของรัฐบาล และผ่านสื่อสารมวลชน โดยเชื่อว่าทุนทางธรรมชาติ ทุนทางปัญญา และทุนคน ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นปัจจัยเพียงพอที่จะทำให้ชุมชนสามารถหันกลับคืนสู่รากเหง้า (หญ้า) (Return to the (grass) root) ของตนเองได้ สามารถลดการพึ่งพา กล่าวขานกันว่าวิธีการดังกล่าวเป็นต้นทางในการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ดังนั้นแนวคิดและการศึกษาวิจัยเศรษฐกิจชุมชนจึงได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น เพราะทุกฝ่ายต่างเห็นตรงกันแล้วว่าเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนตนเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้การศึกษาสภาพเศรษฐกิจของชุมชนไม่อาจจะเป็นด้านการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิต การจัดการทรัพยากรซึ่งเป็นฐานการผลิต ระบบภูมิปัญญา ตลอดจนการศึกษาปัญหาต่างๆ ย่อมจะทำให้เกิดความเข้าใจเศรษฐกิจและสังคมระดับชุมชนและระดับประเทศได้อย่างรอบด้าน ทั้งนี้เพราะระบบของชุมชนทุกระดับล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกันทั้งหมด มีทั้งความซับซ้อนอยู่ในตัวเอง และเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีอาจแยกส่วนจากกันได้อย่างเบ็ดเสร็จ

มิติในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำ

กล่าวสำหรับภาคใต้ การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชนปรากฏให้เห็นอยู่อย่างน้อย ๒ ลักษณะ

ลักษณะแรก คือ การศึกษาชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา เช่นบริเวณเทือกเขาหลวงในจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะกรณีศึกษาชุมชนคีรีวงในอำเภอลานสกา ที่มีความโดดเด่นด้านการผลิตแบบพึ่งพิงตนเอง โดยคนในชุมชน การปรับใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นปัจจัยในการผลิต รวมไปถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และพื้นที่ชุมชนไม้เรียง ต.ไม้เรียง อ.ฉวาง ซึ่งมีความโดดเด่นด้านการจัดการวิสาหกิจชุมชน โดยคนในชุมชน และมีผู้นำที่เข้มแข็งในการวางแผนก่อตั้งระบบการผลิตแบบ

^๑บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังชุด "ชุมชนกับการปรับตัว" เรื่อง ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรท่าจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเกิดขึ้นของโครงการลุ่มน้ำปากพนัง: กรณีศึกษาชุมชนขนาดใหญ่อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และโครงการอยู่ระหว่างการดำเนินการในระยะแรก

^๒อาจารย์ (พิเศษ) โปรแกรมวิชาพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

วิสาหกิจชุมชนร่วมกัน ทั้งนี้ความโดดเด่นของทั้ง ๒ ชุมชน ในภาคใต้กลายเป็นแนวทางให้แก่การพัฒนา รูปแบบ เศรษฐกิจชุมชนพื้นที่อื่นๆ ของประเทศและต่างประเทศ ในเวลาต่อมา

ลักษณะที่สอง การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำ ผ่าน ๓ ลุ่มน้ำที่สำคัญ กล่าวคือลุ่มน้ำไชยา ลุ่มน้ำปากพนัง และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะ ๒ ลุ่มน้ำหลังมีการ ศึกษาในประเด็นเศรษฐกิจชุมชนที่มีความเชื่อมโยงกัน เพราะมีความใกล้ชิดกันทางภูมิศาสตร์และฐานทรัพยากร

กล่าวสำหรับการศึกษาลุ่มน้ำไชยาปรากฏให้เห็น ในงานของ พรพิไล เลิศวิชา (๒๕๔๕) เรื่องพลวัตเศรษฐกิจ ชุมชนลุ่มน้ำไชยา โดยแสดงให้เห็นการปรับตัวในกระบวนการผลิตของครัวเรือนและเครือข่ายชุมชนที่ให้ความสำคัญ ของการพึ่งพิงช่วยเหลือระหว่างกันรวมทั้งการปฏิเสธพร้อม กับโต้ตอบการเข้ามาทำลายทรัพยากรของกลุ่มนายทุน แม้ว่างานชิ้นนี้จะมีพื้นฐานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เน้น ระบบคุณค่าของการช่วยเหลือกันในชุมชน แต่พรพิไลก็ได้ ตั้งข้อสังเกตถึงระบบความสัมพันธ์ และองค์ความรู้ของ ชุมชนที่สามารถถ่วงดุลการเปลี่ยนแปลงได้น้อยลงใน ขณะเดียวกันระบบการผลิตในชุมชนที่เคยพึ่งพากันในชุมชน จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยด้านเศรษฐกิจจากภายนอกชุมชน มากยิ่งขึ้น ดังนั้นศักยภาพการผลิตภายในชุมชนมีศักยภาพ ลดลง

ในส่วนของศึกษาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และ ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในทางภูมิศาสตร์ ครอบคลุมพื้นที่ ๓ จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา พบว่าประเด็นของการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจ ชุมชน มุ่งที่จะศึกษาในมิติของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ชุมชนเป็นหลัก ซึ่งปรากฏอยู่ในงานของพอลดา แก่นแก้ว (๒๕๒๘) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชน ปากพนัง พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๕๒๕, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (๒๕๔๐) เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, ชวลิต อังวิทยานร (๒๕๔๐) การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบ ทะเลสาบสงขลา, ไพรินทร์ รุยแก้ว (๒๕๔๒) ศึกษาพลวัต และการค้าข้าวในอำเภอหัวไทรจังหวัดนครศรีธรรมราช, วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว (๒๕๔๔) วัฒนธรรม ข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา, สงบ

สงเมือง (๒๕๔๖) เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบ ห้าทศวรรษที่ผ่านมา, กิตติ ต้นไทย (๒๕๔๕) เศรษฐกิจ ท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: ศึกษากรณีข้าวและยาง พาราตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๓๙, สุทธิญา ทองรักษ์ (๒๕๔๕) วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้บริเวณ ลุ่มทะเลสาบสงขลา และเลิศชาย ศิริชัย (๒๕๔๕) พัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ศึกษา กรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อย่างไรก็ตามงานของเลิศชาย มีความแตกต่างกับงานชิ้นอื่นๆ ในกลุ่มที่กล่าวถึง เพราะ ไม่ตรงติดกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนแบบเล่าเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่กำหนดช่วงเวลาที่จะเล่าไว้ตายตัว เพราะ เลิศชายได้อธิบายให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต ที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับฐานทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงไปนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมอธิบายเห็นความ เคลื่อนไหวของชุมชนในการปรับตัวและสร้างความหมาย ของตนเองภายหลังการสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของ ธรรมชาติซึ่งเป็นเงื่อนไขของการศึกษาแบบเชิงประจักษ์ ที่ให้ความสำคัญกับวาทกรรมของชุมชนซึ่งไม่คงที่และ ตายตัว และชุมชนไม่ตั้งรับวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ เสมอไปงานที่มีลักษณะเช่นนี้ในลุ่มน้ำปากพนังปรากฏ ให้เห็นเพิ่มเติมใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (๒๕๔๒) ในเรื่อง บริษัทชุมชนหัวไทร: กรณีตัวอย่างการศึกษาความเป็นไปได้ ในการตั้งธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงบูรณาการที่ พยายามระดมหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชนเพื่อค้นหา ปัญหาและศักยภาพในการพัฒนาชุมชน พร้อมกับมีการ ทดลองตั้งกลุ่มในรูปแบบของบริษัทขึ้นมาในชุมชน อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้กลับไม่มีคำตอบถึงความยั่งยืนของบริษัท ดังกล่าว โดยบอกเพียงวิธีการก่อตั้งและการดำเนินการ ในระยะสั้นๆ เท่านั้น ส่วนการศึกษาของปัญญา เลิศไกร และชลลดา แสงมณี (๒๕๔๗) ภายใต้โครงการบูรณา การการบริหารจัดการงานพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อย่างยั่งยืนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ศึกษากรณี ตำบลปากแพรก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้พยายามค้นหาเศรษฐกิจชุมชนที่สามารถตอบสนองการ แก้ไขปัญหาความยากจนตามความต้องการของชุมชน ภายหลังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และนาุ้ง ซึ่งพบว่า ชุมชนปากแพรกต้องการเลี้ยงวัวแต่

ขาดหน้าสำหรับเลี้ยงจึงร่วมมือกันพัฒนา “นาหญ้า” ขึ้นมาเลี้ยงวัวในชุมชนโดยพึ่งพาความรู้จากชุมชนเลี้ยงวัวในจังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นโครงการที่ประสบความสำเร็จอย่างน่าสนใจ ในแง่ของการสร้างเครือข่ายและการปรับตัวของชุมชนในระยะสั้นๆ อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นภาพของระบบการผลิตของชุมชนปากพนังว่า มีความอ่อนแอในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตหรือปรับตัวเข้าสู่อาชีพใหม่ ในประเด็นของการขาดแคลนแรงงาน ทุนองค์ความรู้ใหม่ กลุ่มเครือข่าย ทำให้การปรับเปลี่ยนอาชีพใหม่ของชาวปากพนังจึงทำได้ไม่รวดเร็วเท่าที่ควร เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะชุมชนคุ้นเคยกับการทำนาทุ่งที่ให้ผลตอบแทนสูงโดยไม่จำเป็นต้องมีกลุ่มเครือข่ายที่เข้มแข็งมาอย่างยาวนาน

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเท่าที่ผ่านมาได้รับความสนใจมากขึ้นเช่นเดียวกันแต่ยังนับว่ามีข้อจำกัดอยู่มาก ที่เห็นได้ชัดเจนนคือ การศึกษาส่วนใหญ่จะอธิบายพลวัตของการพัฒนาปากพนังในเชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนของการปลูกข้าวและการประมงเท่านั้น แทบจะไม่กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจชุมชนในมิติเชิงซ้อนที่มีความสัมพันธ์กับระบบการผลิตอื่นๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน ทำให้ไม่สามารถมองเห็นพัฒนาการของเศรษฐกิจในชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันในมิติความสัมพันธ์เชิงซ้อนได้ จึงนำมาสู่การอธิบายเศรษฐกิจชุมชนที่ไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริงได้อย่างที่ควรจะเป็น ข้อเสนอแนะหรือแนวทางแก้ไขในอนาคตจึงไร้ทิศทางและขาดน้ำหนักเนื่องจากไม่ได้มีการสังเคราะห์จากประสบการณ์ของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา

เศรษฐกิจชุมชน: เศรษฐกิจทุน

อย่างไรก็ตามปัญหาที่กล่าวมาเกี่ยวกับการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนบริเวณลุ่มน้ำปากพนังดูเหมือนจะได้รับการแก้ไขไปแล้วในระดับหนึ่งจากงานของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกัรประดิษฐ์ (๒๕๔๐) เรื่องเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต งานวิจัยที่กล่าวถึงได้มีการพัฒนากรอบแนวคิดให้เศรษฐกิจชุมชนแยกตัวออกจากระบบทุนซึ่งมีความทับซ้อนกันอยู่ในชุมชนหนึ่งๆ อีกทั้งยังได้กำหนดขอบเขตที่มีความเจาะจงมากขึ้นทั้งเรื่องของสถานที่และเวลา นับเป็นคุณูปการสำหรับการ

ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง ภาคใต้ตลอดจนถึงระดับชาติ อย่างไรก็ตามงานศึกษาในแนวนี้ก็ยังได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอว่าการนำทฤษฎีวิวัฒนาการชุมชน และอนาธิปไตยนิยม (Anarchism) มาใช้กับข้อมูลที่เป็นจริงในชุมชนว่ามีความสอดคล้องต้องกันมากน้อยแค่ไหน ความคลี่คลายต่อข้อสงสัยนี้ได้ยุติลงบางส่วนในงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งเป็นชุดโครงการวิจัยล่าสุดที่ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน (ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, ๒๕๔๖) โดยมีฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวหน้าโครงการเช่นเดียวกัน ดังเช่นที่กล่าวไว้ในคำแถลงของชุดโครงการต่อข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยว่าระบบเศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชน และระบบเศรษฐกิจทุน กล่าวเฉพาะเศรษฐกิจชุมชน นับเป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท นอกจากนี้การแปรรูปของเศรษฐกิจไทยจากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุนเป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก กล่าวคือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมากและยังเกิดขึ้นจำกัด คำแถลงดังกล่าวยังได้กล่าวว่เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้คือระบบชุมชนที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบมีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร: ในเงื้อมมืออำนาจรัฐ

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ ๓๐ เป็นต้นมาประเทศไทยประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง โดยแลกกับการได้มาของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเมื่อชี้วัดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศที่เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่ต้องแลกกับการทำลายทรัพยากรอย่างเข้มข้นนั้นต้องหยุดชะงักลงในปี พ.ศ.๒๕๔๐ ซึ่งประเทศของเราประสบปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดชุดคำถามว่าเราพัฒนาประเทศ
มาถูกทางแล้วหรือ เพราะทิศทางการพัฒนาที่ผ่านมา
ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน
แล้วยังไม่ยึดกับสังคมเท่าที่ควร ช้ำร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ
ชาวบ้านยากจนเป็นผู้เสียเปรียบตลอดมาในกระบวนการ
พัฒนาดังกล่าว และมักกลับถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลาย
ทรัพยากรเสียอีก ในขณะที่ผู้ได้ประโยชน์จากทรัพยากร
ยิ่งผลักดันและเรียกร้องให้ชาวบ้านในชนบทเสียสละและ
อนุรักษ์ทรัพยากรมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ซึ่งเป็นการสะท้อน
ให้เห็นความขัดแย้งเกี่ยวกับวิถีคิดในการจัดการทรัพยากร
ที่มีรากฐานของกระบวนการที่แตกต่างกัน บนพื้นฐาน
ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม
(อานันท์ กาญจนพันธ์, ๒๕๔๓: ๒๗) พื้นฐานความสัมพันธ์
เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรและในมิติอื่นๆ ของ
สังคมไทย ตัวแสดงที่สำคัญคือ "รัฐ" ที่มีกษัตริย์
จัดการทรัพยากรโดยใช้วาทกรรม "อำมาตยาธิปไตย" เบียด
ขับให้ "ประชาชน" เป็นผู้รอคอยการแสดงอำนาจในการ
จัดการทรัพยากรของชาติ ดังนั้นพื้นที่และการให้ความ
หมายของคำว่า "สิทธิชุมชน" จึงต้องผูกโยงเข้ากับ
ความสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขของ "อำนาจรัฐ" และ "อำนาจ
ชุมชน" ดังที่เลิศชาย ศิริชัยและคณะ (๒๕๔๖: ๓๐๑-
๓๑๑) ได้กล่าวไว้ว่า สิทธิชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่มี
เงื่อนไขการเกิด ดำรงอยู่ และคลี่คลายเปลี่ยนแปลงที่
แน่นอนซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ ๓ ประการ กล่าวคือ ๑) ฐาน
ทรัพยากรคือปัจจัยพื้นฐาน เพราะชุมชนที่สามารถดูแล
สมาชิกภายใต้หลักการที่เรียกว่าสิทธิชุมชนอยู่ได้ ชุมชน
จะต้องเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้ สิทธิชุมชนจะหมด
ความหมายและชุมชนไม่สามารถสร้างความปึกแผ่นให้กับ
ชุมชนได้เลยเมื่อชุมชนไม่สามารถจัดการให้สมาชิกเข้าถึง
ทรัพยากร และใช้ทรัพยากรสร้างปัจจัยในการดำรงชีวิตได้
๒) อำนาจในการตัดสินใจของชุมชน แม้ว่าทรัพยากร
ธรรมชาติจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเกิดสิ่งที่เรียกว่าสิทธิ
ชุมชน แต่เมื่อมีคนเข้าเกี่ยวข้อง ต้องมีการจัดระเบียบ
เกี่ยวกับว่าคนจะเข้าไปใช้หรือเกี่ยวข้องกับทรัพยากรอย่างไร
คนด้วยกันเองจะจัดความสัมพันธ์อย่างไร โดยการจัด
ระเบียบของชุมชนเป็นสิ่งไม่ได้ลอกเลียนแต่จะค่อยๆ ก่อรูป
ขึ้นเองในสังคมอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมนั้น
โดยระบบอำนาจของชุมชนในการจัดระเบียบไม่ได้
กฎหมายอย่างที่คนปัจจุบันคุ้นเคย แต่เป็นการจัดผ่าน

ระบบคุณค่า และระบบความเชื่อ ซึ่งผ่านออกมาเป็นข้อห้าม
ข้อควรปฏิบัติ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี โดยมี
สถาบันสังคมทำหน้าที่สำคัญในการผลิตซ้ำอำนาจดังกล่าว
ให้มีพลังอย่างต่อเนื่อง ๓) การรื้อยเครือข่ายของชุมชน
ท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขหนึ่งของการคงอยู่เกี่ยวกับสิทธิชุมชน
คือการรื้อยเครือข่ายเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้น เพื่อชุมชนต่างๆ
จะได้ช่วยเหลือพึ่งพิงซึ่งกันและกันทั้งในแง่ของการช่วยเหลือ
กันทางปัจจัยเกี่ยวกับการดำรงชีวิต การแลกเปลี่ยนทาง
วัฒนธรรม เป็นการแลกเปลี่ยนในแนวราบ คือเป็นการ
แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในบริบททางสังคมที่คล้ายกัน
ไม่ใช่ในลักษณะที่สังคมที่มีอำนาจมากกว่าครอบงำสังคม
ที่มีอำนาจน้อยกว่า สิ่งสำคัญและเป็นอำนาจที่รื้อยรัด
คนต่างชุมชนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น กล่าวคือเรื่องความ
เชื่อที่ชุมชนแลกเปลี่ยนถ่ายทอด และสร้างเครือข่าย สร้าง
วิญญาณท้องถิ่นร่วมกัน

สิทธิชุมชน: ฐานทรัพยากรชุมชน

กล่าวได้ว่าเงื่อนไขในการก่อเกิดสิทธิชุมชนทั้ง ๓
ประการได้ขยายอาณาเขตในการให้คำอธิบายที่ชี้ให้เห็น
ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนที่เป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกับฐานทรัพยากรชุมชน เป็นเงื่อนไขที่เปิดเผยถึง
ทางออกของความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรของ
ประเทศทุกระดับ จนกลายเป็นข้อสรุปที่เข้าถึงแกนกลาง
ความหมายสิทธิชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้
เลิศชาย ศิริชัยและคณะ (๒๕๔๖: ๒๙๒) ได้กล่าวสรุป
เพิ่มเติมว่า รากฐานของชุมชนคือทรัพยากรธรรมชาติและ
ชุมชนได้สร้างวัฒนธรรมของตนเองเพื่อเข้าถึง ใช้ประโยชน์
จากทรัพยากรดังกล่าว ทำให้ในด้านหนึ่งชุมชนสามารถ
จัดการให้สมาชิกใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างทั่วถึง ในอีก
ด้านหนึ่งชุมชนสามารถกำกับดูแลให้สมาชิกช่วยรักษา
ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรไว้ได้ ซึ่งเป็นสิทธิชุมชน
โดยรากฐานที่สุด เพราะถ้าไม่มีฐานทรัพยากรชุมชนเหล่านี้
ก็เกิดไม่ได้ เลี้ยงและสืบทอดตัวเองไม่ได้ กระทั่งไม่สามารถ
สร้างสรรค์วัฒนธรรมใดๆ ของชุมชนขึ้นมาได้ สิทธิชุมชน
ตามนัยนี้จึงเป็นกระบวนการของการให้ความหมายการ
เข้าถึงภูมิปัญญาในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
บนพื้นฐานของการให้สมาชิกของชุมชนต่างๆ ที่ใช้

ทรัพยากรร่วมกันมีโอกาสเข้าถึง และใช้ทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม ในขณะที่สามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติหรือระบบนิเวศไว้ได้

ในประเด็นเดียวกันนี้ เสน่ห์ จามริก ตอกย้ำให้ชัดเจนว่า "สิทธิชุมชน" คือการให้ชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเองเป็นอิสระโดยตัวเอง ในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญา เหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่ (<http://www.crep.info/page-c๑-nana.htm>) และเป็นการจับจ้องที่พุ่งเป้าไปที่รัฐซึ่งเป็นตัวแสดงหลักในการทำลายสิทธิชุมชนโดยใช้กลไกรัฐเบียดขับสิทธิชุมชนและแทนที่ด้วยสิทธิตามกฎหมายที่ตราและรับรองโดยรัฐ เพื่อตอบสนองของอรรถประโยชน์สูงสุดของเกษตรเชิงพาณิชย์แบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ดังนั้นสิทธิชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างจริงหากรัฐไม่มีการรับรองสิทธิชุมชน จึงไม่เพียงทำให้ชุมชนเดือดร้อนในแง่ของแหล่งทำกินและแหล่งที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำลายสิ่งสำคัญที่รัฐไม่เคยนึกถึง คือ วัฒนธรรมของชุมชนที่เผด็จชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปรากฏให้เห็นชัดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพราะเมื่อชุมชนไม่สามารถใช้อำนาจของตัวเองจัดการดูแลเรื่องทรัพยากรให้เป็นฐานในการเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภทอย่างรวดเร็ว ชุมชนก็คลอนแคลนระบบความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเริ่มถูกฝ่าฝืนหรือทำลายเพื่อการดิ้นรนให้มีชีวิตรอด กรณีการไล่ที่หรือยึดที่ของชุมชนก็ยิ่งชัดเจนมากเป็นการไล่คนออกมาจากวิญญานของชุมชน แดกกระจาดพลัดพรากไปอยู่ในที่คนไม่ได้ผูกพันกับวิญญานของบรรพชนและประวัติศาสตร์ของชุมชนฐานอำนาจของชุมชนสั่นคลอนลง ทำให้ชุมชนขาดความเป็นปึกแผ่นเช่นแต่เดิม ขาดทุนทางสังคมที่จะช่วยร้อยรัดและพยุงสังคมไว้ให้มันคงเมื่อเจอวิกฤติต่างๆ (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, ๒๕๔๖: ๓๒๘-๓๓๓) อย่างไรก็ตามอานันท์ กาญจนพันธ์ (๒๕๔๔: ๒๒๙, ๒๕๐) ยังมีความเชื่อมั่นว่าชุมชนไม่ได้ตั้งรับการพัฒนาหรือการเบียดขับจากภายนอกโดยขาดการปรับตัว เพราะในความเป็นจริงแล้วสิทธิชุมชนนั้นเป็นทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความชอบธรรม และฐานคิดในการแสดงอัตลักษณ์และตัวตนของกลุ่มชนต่างๆ ใน

สังคม ที่ประกอบขึ้นจากมิติต่างๆ อย่างหลากหลายซับซ้อน และมีพลวัต ขณะเดียวกันก็สามารถแสดงออกผ่านสิทธิต่างๆ ตลอดจนมีศักยภาพในการปรับตัวกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นสิทธิชุมชนในมิติเกี่ยวกับระบบคุณค่าร่วมกันของชุมชน หรือทุนทางสังคมของท้องถิ่น โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตกฎเกณฑ์ ซึ่งไม่ได้คงลักษณะหยุดนิ่งแบบอุดมคติ เพราะระบบคุณค่าทางศีลธรรมนั้นจะปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคม โดยผ่านความขัดแย้งทางความคิดและวาทกรรมด้วยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม ซึ่งจะมีผลผลักดันให้เกิดการผลิตระบบคุณค่าและศีลธรรมขึ้นมาใหม่

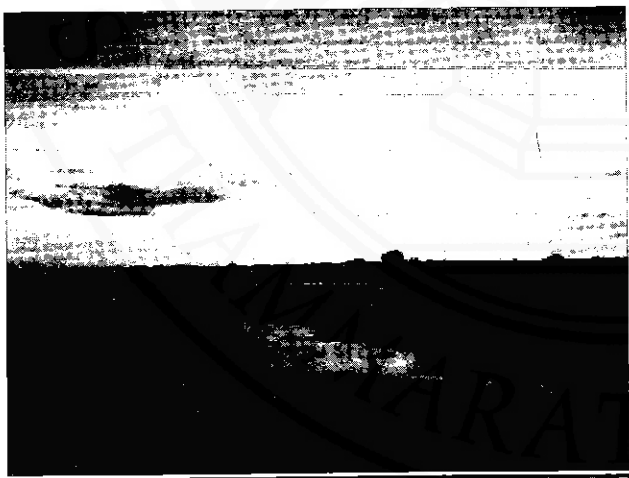
ความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชน

ทั้งนี้ลักษณะของ "สิทธิชุมชน" จากกรณีศึกษาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทำให้สามารถที่จะประมวล "ความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชน" ที่มีลักษณะเด่นๆ ดังนี้ (<http://www.geocities.com/middata/newpage๑๔.html>)

๑. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชน เป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน
๒. กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนในแต่ละประเภท (ตามที่เกิดความขัดแย้งขึ้น) ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่ทดลองเรียนรู้สั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมในระดับชุมชน และในหลายๆ กรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงประสพการณ์ และผลิตซ้ำในทางความคิด
๓. ตั้งอยู่บนสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นจึงมักจะไม่ทำให้ปรากฏในรูปของบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร
๔. กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชน ผ่านทางระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน
๕. สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับการผลิตที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และมีทางเลือก
๖. สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน

๗. สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชนที่เกี่ย
ทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และให้โอกาสกับ
สมาชิกของชุมชน

แต่อย่างไรก็ตามสิทธิชุมชนจะไม่สามารถที่จะ
เกิดขึ้นได้จริง ถ้าเราไม่สามารถทำให้ประชากรส่วนใหญ่ใน
สังคมเข้าใจว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่เป็นเรื่องของการไปคัดค้าน
หรือว่าไปขัดขวางการพัฒนา จริงๆ แล้วถ้าไม่มีสิทธิชุมชน
ต่างหาก การพัฒนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะการพัฒนาไม่ใช่
หมายความว่าเพียงว่า การพัฒนาไปสู่การมีตัวเลขความ
เจริญเติบโตที่มากขึ้น แต่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นหมายความว่า
ถึงการมีส่วนร่วมและการแบ่งปันกันในสังคมที่เป็นธรรม
มากขึ้น ขณะเดียวกันมีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนด้วย
สองประเด็นนี้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาไม่ใช่แค่ตัวเลข
การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น ถ้าเราคิดว่าการพัฒนา
ที่แท้จริงหมายถึงการกระจายทรัพยากรที่เป็นธรรม และเป็น
การพัฒนาที่ยั่งยืนแล้วไซ้ สิทธิชุมชนจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น
เพราะจะส่งเสริมให้หรือสร้างแรงจูงใจให้คนในสังคม มี
ความสนใจที่จะลงทุนหรือที่จะผลิตมากขึ้น แทนที่จะใช้
การพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบของการบริโภคอย่างเดียว
อย่างที่เรากำลังจะเข้าสู่แนวทางนั้นอยู่ หรือทำอยู่เวลานี้
ซึ่งจะเป็นหนทางนำพาให้เราเข้าสู่ทางตันมากขึ้นเรื่อยๆ
ในอนาคต ([http://www.geocities.com/midnight๒๕๔๕/
newpage๒๐.html](http://www.geocities.com/midnight๒๕๔๕/newpage๒๐.html))

"นาุ้ง" คือการเร่งเร้าให้ระบบนิเวศในลุ่มน้ำปากพอง
เสียหายรวดเร็วขึ้นทั้งนี้เบื้องหลังการล่มสลายของนาุ้งคือ การ
สูญเสียที่ดินของชุมชนซึ่งเป็นทุนที่สำคัญที่สุดในกระบวนการผลิต

กล่าวโดยสรุป สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร
ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในทางปฏิบัติหากภาครัฐและภาค
ประชาชนให้ความหมายเรื่อง "สิทธิชุมชน" ลอยๆ ด้วย
ริมฝีปากที่ปราศจากหัวใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ว่าแท้จริง
แล้วสิทธิชุมชนจะก่อเกิดขึ้นได้อย่างไรมีพลังชุมชนต้องมี
องค์ประกอบ สิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิทางประเพณี
สิทธิทางวัฒนธรรม สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการ
เชื่อมโยงความสัมพันธ์ต้องตั้งอยู่บนแนวคิดของการพัฒนา
ที่ยั่งยืนร่วมกัน

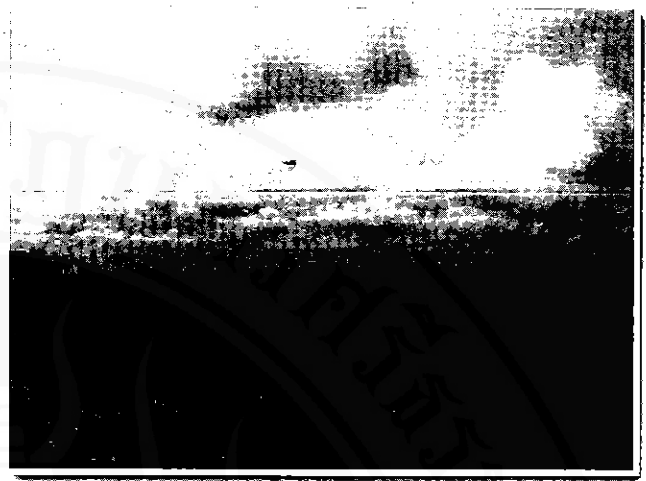
กล่าวสำหรับลุ่มน้ำปากพองที่มีหลากหลายของ
ระบบนิเวศ ๔ น้ำ (เค็ม กร่อย เปรี้ยว จืด) ซึ่งเป็นฐาน
ของทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตที่หลากหลายของชุมชน
ซึ่งมีความต้องการระบบนิเวศแตกต่างกัน ดังนั้นการจัด
การทรัพยากรลุ่มน้ำจำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือใน
ทุกกระบวนการอย่างมีระบบ และหน่วยงาน กลุ่ม องค์กร
ชุมชน ทุกระดับ ทั้งนี้การจัดการดังกล่าวนี้ ต้องอาศัย
ความรู้ทั้งด้านวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์พื้นฐานของ
ความรู้และความร่วมมือกันอย่างสามัคคี ถ้อยที่ถ้อยอาศัย
ในส่วนของชุมชนซึ่งมีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ
ต้องมีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุดโดย
ได้รับความสนับสนุนจากองค์กรภายนอก และต้องระลึก
อยู่เสมอว่าองค์กรจากภายนอกเป็นแต่เพียงผู้ช่วยเหลือ
สนับสนุนให้ชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่การ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ดีที่สุดต้องเกิดขึ้นจากความ
ร่วมมือกันของคนในชุมชนเอง

"ต้นจาก" เป็นพืชในระบบนิเวศน้ำกร่อยเมื่ออยู่ในน้ำเค็ม
จึงไม่เจริญเติบโต ชุมชนที่ล่มสลายจากนาุ้งหวังกลับมาพึ่งพิง

การสูญเสียระบบนิเวศที่ และการรอคอยการช่วยเหลือจาก "คนอื่น" ทำให้ชุมชนพบบทเรียนว่า ชุมชนเองควรลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาด้วยตนเองส่วน "คนอื่น" เป็นแรงเสริม

ชุมชนลุ่มน้ำปากพองได้พยายามกลับมาทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมสะท้อนให้เห็นว่า "ชุมชน" พยายามเรียนรู้และปรับตัวเพื่อจัดการทรัพยากรจากภายในชุมชนเอง

เอกสารอ้างอิง

กิตติ ดันไทย. ๒๕๔๕. เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ศึกษากรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๓๙. รายงานการวิจัย ชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์. ๒๕๔๐. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์.

ชวลิต อังวิทยาธร. ๒๕๔๐. การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ชลิตา บัณจุวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ. ๒๕๔๖. พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก กรณีศึกษา ๔ พื้นที่. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเทรศน์.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. ๒๕๔๒. ธุรกิจชุมชน: เส้นทางที่เป็นไปได้. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ไพรินทร์ รุยแก้ว. ๒๕๔๒. พลวัตการผลิตและการค้าข้าวในอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

พอดตา แก่นแก้ว. ๒๕๒๘. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชนปากพอง พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๕๒. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปัญญา เลิศไกร และชลลดา แสงมณี. ๒๕๔๗. การบูรณาการการบริหารจัดการงานพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ศึกษากรณี ตำบลปากแพรก อำเภอปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช. รายงานการวิจัยการบูรณาการการบริหารจัดการงานพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เลิศชาย ศิริชัย. ๒๕๔๕. พัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ศึกษากรณี ชุมชนประมงพื้นบ้าน. รายงานการวิจัยชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. ๒๕๔๖. สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้. รายงานการวิจัยชุดโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว. ๒๕๔๐. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สงบ ส่งเมือง. ๒๕๔๖. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.

สุรัญญา ทองรักษ์. ๒๕๔๕. วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. รายงานการวิจัยชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เสน่ห์ จามริก, เข้าถึงได้จาก (<http://www.crep.info/page-c๑-nana.htm>)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.). ๒๕๔๓. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรกระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____ . ๒๕๔๔. มิติชุมชนวิธิตดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(<http://www.geocities.com/middata/newpage14.html>)

(<http://www.geocities.com/midnight2545/newpage20.html>)